

בדרך העולה לירושלים

הקסטל מוכר בעיקר בשל הקרבות העזים שניטשו עליו במהלך מלחמת העצמאות, אבל רק מעטים מכירים את סיפורו המלא של האתר שמתחיל אלפי שנים קודם לכן - ממסע ארון הברית, דרך הקמתה של מעברת הקסטל ועד הולדתו של היישוב מבשרת ציון. הקסטל - מכפר קטן לאתר לאומי

כתב וצילם: יוני שילה, גיאוגרף ומדריך טיולים

על פסגת הר מעוז

הקסטל הוא אתר לאומי בהגדרתו. תכנית המתאר הארצית תמ"א 8 מבחינה בין גנים לאומיים, שמורות טבע, אתרים לאומיים ואתרי הנצחה. מבין האתרים הלאומיים המוכרזים נמצא לדוגמה את הגרעין הישן בראש פינה, את חוות כינרת, את בית עגנון ועוד, ומבין אתרי מלחמת השחרור את הקסטל, את שער הגיא, את תחנת הרכבת הטורקית בבאר שבע, את בית אשל ואת אום רשרש באילת.

האתר הוכרז כאתר לאומי בשנת 1980 ומנוהל על ידי רשות הטבע והגנים. שטח הגן כ-150 דונם. האתר נמצא בתוך השטח המוניציפלי של המועצה המקומית מבשרת ציון. הקסטל יושב על פסגת הר מעוז המתנשאת לגובה של 790 מטר מעל פני הים והוא חלק מהרי ירושלים המשתרעים בין רכס רמאללה בצפון לבין הר חברון בדרום, בגבהים שבין 600-800 מטר מעל פני הים. המבנה ההררי מייצר רכסים נישאים אל מול ערוצי זרימה המתחתרים בהר ומהווים נחלי אכזב ונתיבי מעבר ועלייה להר ולירושלים.

נתציפית מהקסטל מספקת קשר עין עם נקודות חשובות שסגרו על ירושלים מצפון, ממערב ומדרום, בהיותן גם גבוהות וגם על הדרכים המובילות אל העיר: רמאללה ותל אל פול על דרך ההר משכם בצפון ועד חברון, רכס נבי סמואל היושב על דרך מעלה בית חורון, תל צובא היושב על הדרך העולה מאשתאול ורכס עמינדב, החולש על הדרך העולה בנחל רפאים.

סיפור הקסטל המרכזי הוא סיפור הקרבות של תש"ח לפריצת הדרך העולה

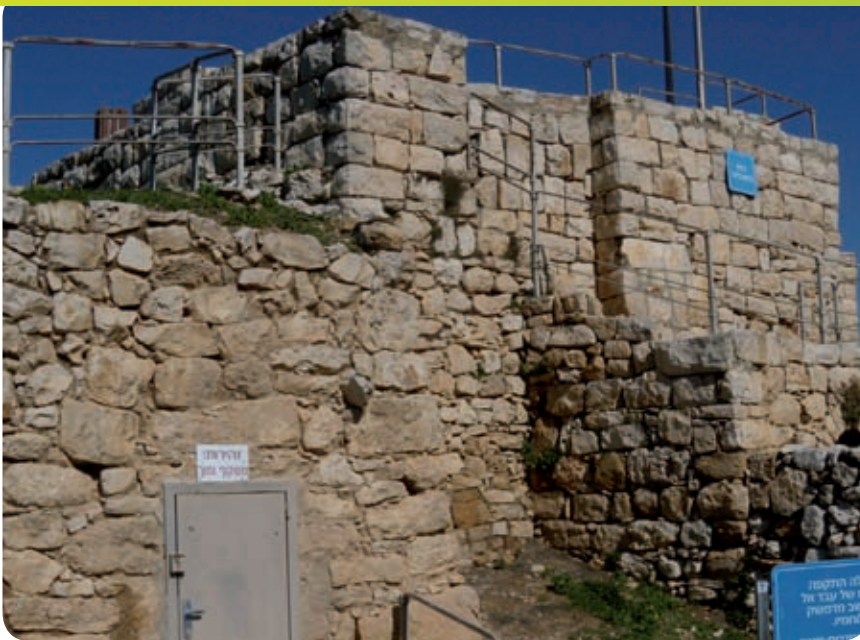

מבט כללי על ההר

לזהות את הנקודה הגיאוגרפית המדויקת שעליה מדבר הנביא, כן היה חשוב לו לציין שהמקום גבוה, צופה לירושלים ולכן מעצים את המסר.

כך הולך ונבנה הסיפור של הקסטל. מארג של תקופות, מסעות של מלחמה ושל שלום במעלה ההר בדרך לירושלים. חשיבותו של הקסטל לאורך כל הדורות איננה בהר עצמו אלא במיקומו על הדרך לירושלים - נקודה חיונית לשליטה על ציר הדרך, המקום שממנו נגלית העיר לעולים אליה ממערב וחלק ממעגל היישובים והביצורים המקיפים את מרחב העיר ונותנים לה מגן.

על הר-גבוה עלי-לך, מבשרת ציון, הרימי בכוח קולך, מבשרת ירושלים" (ישעיהו מ', ט'). נבואות הנחמה של ישעיהו בן אמוץ עשירות בדימויים, עמוסות במלל של תקווה השלוח אל העם היושב בבבל ומצפה ליום הגאולה, יום חזרתו לארץ ישראל. נושאת דברו של הנביא, "מבשרת ציון" דומה שמביאה את בשורת ירושלים ממרום אחד ההרים המקיפים את העיר. האם ייתכן שהר מעוז הוא הקסטל שעליו יושבת מבשרת ציון היום? האם הוא המקום הנישא שממנו יוצא דבר הנביא? במילים היפות אין תשובה ונראה שהכותב של ספר ישעיהו לא התעמק ולא התאמץ

מבנה המוכתר המשוחזר על שרידי המבצר

לירושלים. בהיותו כפר ערבי קטן המקיים שליטה מלאה על נתיבי השיירות העולה משער הגיא (באב אל ואד) לירושלים, מי שישב בו מנע או התיר את המעבר אל העיר הנצורה.

סיפורי הקרבות הקשים מתוארים במקורות רבים ולכן ננסה לחדש ולהגיע לפרטים הקטנים הפחות ידועים הקשורים בקסטל: נתחקה על מסע ארון הברית, על תקומת המקום דרך הקמתה של מעברת הקסטל ועד הולדתו של היישוב משרת ציון. נתהה על כיווני הפיתוח וניהול התכנים של אתר לאומי, נצפה אל הנוף המדהים ועל סביבתו של ההר - וכל זה מתוך זיקה אל הטבור - אל ירושלים.

בעקבות ארון הברית

מקור השם של האתר הוא בשרידי מבצר צלבני שכונה Castellum Belvoir (מבצר יפה נוף) ומכאן גם שמו היום - הקסטל. הקסטל אינו מופיע בסיפורי המקרא ואינו מזוהה עם יישוב או אירוע מרכזי בתקופות קדומות של עם ישראל. אירוע מקראי בולט שהתרחש בקרבת מקום, עם קשר ישיר לירושלים, הוא מסע ארון הברית הממושך והמפותל, בין קריית יערים לירושלים. ארון הברית היה הפריט המקודש ביותר לעם ישראל בהיותו נושא את לוחות הברית במסע נדודיהם הממושך של בני ישראל. באמצע המאה העשירית לפנה"ס נקטע מסעו של ארון הברית בקרב הידוע בשם "קרב אבן העזר" שהתחולל בין הפלשתים לישראלים (שמואל א' ד', א') ליד מעבר אפק - מגדל צדק, והסתיים בתבוסה כבדה של ישראל, אובדן ארון הברית, מותו של עלי הכהן הגדול, חורבנה של העיר שילה - מקום מושב הארון, ונפילה תחת שלטון הפלשתים עד הקמתה של מלכות שאול (1047 לפנה"ס).

הפלישתים לא הספיקו ליהנות מהשלל. על פי הסיפור המקראי אליהם הראשי דגון נפל למרגלות הארון, בני עקרון סירבו לקבלו וחכמי הפלישתים ציוו להחזירו בתוספת מנחה ראויה. במסע מפותל מגיע הארון לקריית יערים וחונה

לידתו של אתר לאומי

מהו אתר לאומי? מיהם קהלי היעד? איך משמרים בתודעה של עם את אחד מסיפורי הקרבות החשובים ביותר ואיך מנחילים את מורשת הגבורה לדורות הבאים?

הרבה שעות חשיבה ועיון הושקעו במאמץ להגדיר את מרכיבי התוכן וכיווני הפיתוח והתפעול של אתר הקסטל. במסמך שהוכן על ידי הצוות הדידקטי היושב במרכז גלילי באפעל נכתב: "הרעיון המרכזי של מערך ההדרכה בקסטל יהיה הדרך לירושלים. הקסטל מבשר את ציון. תכניות האתר מבססות גישה זו בהגישן למבקך סדרת שבילים עם שילוט המציג את סיפורי הקרבות כפי שהתחוללו בשטח, עם השמות של המקומות והאנשים ועם תצפית היקפית מלאה על סביבת האתר ועל יישוביו בעבר והיום. התצפית המרכזית והמרשימה היא אל העיר ירושלים. כך ניתן ביטוי לקשר ההדוק שבין ההר העיקש והטרשי לעיר שהפכה לסמל".

תכניות הפיתוח של האתר מותירות את שיאו חשוף, בור וטרשי כפי שהיה בזמן הקרבות. חלקו התחתון יאפשר פיתוח נוסף של מרכז מבקרים, חניון לילה הכשרת הביצורים לתנועת קהל, פעילויות משותפות עם העיר ואתר שנעים לטייל וחשוב לבקר בו.

שם חניית ביניים ממושכת עד כינונה של מלכות דוד. דוד המלך מורה להעביר את הארון לירושלים. שלמה המלך משכן בבית המקדש הראשון שהוקם בירושלים עד חורבנו, ומאז אין יודעים מה עלה בגורלו (החיפושים אחריו הגיעו עד הר אדרט בטורקיה).

על פי פרשנות של הגיאוגרף מנשה הראל עבר ארון הברית באוכף הקסטל בדרך לירושלים. אולי בנקודה זו, בשנת 1010 לערך, לפני 1,000 שנה, אפשר לראות את הזמן ההיסטורי שבו אתר הקסטל קיבל את מעמדו כאתר היושב על הדרך החשובה המוליכה אל העיר ירושלים ומעורב במתחולל לאורכה.

בשנת 165 לפנה"ס, בתקופת מרד החשמונאים וקרב אמאוס הידוע, שבו מתנגש יהודה המכבי עם המצביא היווני ניקנור, יש יסוד רב להנחה שהקסטל וסביבותיו היו חלק ממהלך ההונאה של יהודה המכבי. יהודה מיקם את אנשיו ביישוב מצפה (נבי סמואל כנראה) וכאשר גלש הצבא היווני לכיוון אמאוס בעמק בית חורון הגיחו יהודה ואנשיו מדרום (בגולשם מערבה לאורך רכס הקסטל) והביסו אותם. הקסטל נבנה בתקופה הצלבנית כחלק ממערך מקיף של הצלבנים במרחב ירושלים. ירושלים כמרכז הממלכה שזה עתה נוסדה (1099 לספירה) עם מרחב כפרי נרחב, המקיים שליטה על הדרכים העולות אל ההר ומחפש מקורות כלכליים לקיום. כך נבנו או נתפסו האתרים הבאים:

אזור הפיקניק בשולי ההר

לטרון, צובא, אבו גוש, עין חמד, שהפכו למוקדים פיאודליים חקלאיים המוחזקים על ידי אציל נחשב מקורב למלך או בידי אחד מהמסדרים כמו הטמפלרים או ההוספיטלרים או אחרים פחות ידועים. מבנה המאחז הצלבני מתאפיין בבנייה על פי שני צרכים שונים: טירה או מבצר. ייעודו ושימושו העיקרי של המבצר היה צבאי ושל הטירה - אזרחי. ההבחנה בולטת בהבדל שבין המבנה בעין חמד, שהיה מבנה לשימוש אזרחי חקלאי, לבין הקסטל, שהיה מבצר דרכים ותצפית.

הטוראים ייסוגו והמפקדים יחפו

בשנת 1931 במפקד שקיים השלטון האנגלי בארץ נפקדו בקסטל 59 תושבים ב-14 מבנים. היה זה כפר ערבי קטן וחסר חשיבות שהוקם על שרידי המבצר הצלבני ו"ציפה" לתפקיד ההיסטורי שנועד לו בעת החדשה. אפשר לראות את היישוב כנשען על המרכז האזורי אבו גוש ונהנה גם מקרבתה של ירושלים. החקלאות הייתה הררית בכל האזור וקשה לקיום, ולכן מצאו תושבי הקסטל את פרנסתם מ"מקצועות הדרך": חנויות, מסחר דרכים, שירותים לעוברים ולעולי רגל וכדומה. כאשר התפתח הסכסוך היהודי-ערבי נטל הקסטל את התפקיד של חוסם ומפריע פעיל לתנועת היישוב היהודי אל ירושלים וממנה וכך נוצר הצורך הדחוף לפרוץ את הדרך לירושלים באפריל 1948.

במבט מסכם על קרבות הקסטל במלחמת העצמאות אפשר לאבחן כמה נושאים ראויים להדגשה: הקסטל היה הכפר הערבי הראשון שנכבש במלואו על מנת להביא הישג קרקעי יזום בפעולה קרבית מתוכננת ומקיפה. בקרב זה קבע שמעון אלפסי, אחד ממפקדי הפלמ"ח בכוח שנשלח לתגבר את חיילי חילות השדה, אמירה שהפכה לנכס צאן ברזל בעקרונות ההפעלה של צה"ל: "הטוראים ייסוגו והמפקדים יחפו". זו הייתה הפעם הראשונה שכוחות ערביים ביצעו התקפה לילית יזומה והקרבות המתמשכים

הפינה לזכרו של דב פייט על ההר

תצפית אל מבשרת ציון

לטיוול יצאנו

איך מגיעים: בנסיעה על הכביש המהיר תל אביב-ירושלים נפנה במחלף הראל דרומה לתוך היישוב מבשרת ציון. נעבור ליד בניין המועצה המקומית ומיד נפנה ימינה ושוב ימינה. אל מולנו יתנשא המבצר. נמשיך בכביש וניכנס בשערי הגן הלאומי. נחנה את הרכב ונעלה בדרך עקלקלה לפסגת ההר.

משך הסיור: כשלוש שעות (אינו מתאים למוגבלי תנועה ולכיסאות נכים)

עונה מומלצת: כל השנה

לא לוותר: על הליכה בתעלות הקשר וכניסה לחדרים המשלבים בנייה צלבנית ובונקרים ישראלים, בשילוב סימני יישוב ערבי.

מה יש עוד: אתר הנצחה לחללי קרבות הקסטל, חורשה לפיקניקים (ללא הבערת אש גלויה או המצלה).

שעות פתיחה: אפריל-ספטמבר:

8:00-17:00, אוקטובר-מרס:

8:00-16:00. בימי ו' ובערבי חג הגן נסגר שעה אחת קודם. אפשר להיכנס לאתר עד שעה לפני שעת הסגירה.

דמי כניסה: מבוגר - 13 שקלים,

ילד - 7 שקלים

סיורים מודרכים: "כובשים את ההר" משחק חווייתי מלמד, "סיור עשיות בתעלות הקשר" פרטים במרכז הדרכה

שפלה והר: 02-6232191

למידע נוסף: 02-5342741,

www.parks.org.il

פי הכתוב בספר ישעיהו "עורי עורי לבשי עוץ ציון, לבשי בגדי תפארתך ירושלים" (נ"ב, א').

בשנת 1956 הגיע לארץ גל עלייה שני. תנופת הקליטה יוצרת מוקד חדש מצפון לכביש וליישוב הקיים שהופך גם הוא ליישוב הנושא את השם מבשרת ירושלים. ב-1964 מתאחדים שני היישובים תחת השם "מבשרת ציון". היישוב מתפתח במהירות, מפעיל מערכות חינוך משובחות וסביבה יישובית המושכת אליה רבים מירושלים ומכל הארץ. היישוב החדש מחובר לקסטל והקסטל הוא חלק מן היישוב שהופך לסמל ולאתר זיכרון לאומי.

ביצורים על ההר

לוחות זיכרון לנופלים במבצר

מזרחי, שהיה במשך שנים רבות "דובר" ומסביר של האתר, ודב פייט, שהיה לוחם בהר ולימים ירד לארצות הברית, עשה חיל ונרצח שם. המשפחה תרמה להקמת האנדרטה על שמו.

ממעברת הקסטל ועד מבשרת ציון

עם תום הקרבות נערכה מדינת ישראל לעידן השלום והפיתוח. גלי עלייה גדולים שטפו את המדינה בשנות ה-50 הראשונות והגיעו גם לקסטל. בפברואר 1951 הוקמה למרגלות ההר מעברת הקסטל שקלטה לתוכה המוני עולים ממזרח וממערב, יהודי עיראק וכורדיסטן. שהגיעו במבצע "עזרא ונחמיה", נקלטו אל תוך כ-400 מבני צריף קטנים ועלובים, בתנאי מחיה מינימליים, קשים כלכלית ושונים לחלוטין מתרבות חייהם הקודמת. מתוך המעברה החלה בנייתו של יישוב חדש, "מעוז ציון" שמו, על

חידדו את ההבדל ואת הוויכוחים בין חילות השדה (חטיבות עציוני, אלכסנדרוני, גבעתי, גולני, קרייתי, עווד, וכרמלי). לבין כוח הפלמ"ח, בכל הקשור ליכולות צבאיות ולהישגים בשדה הקרב.

הקרבות על הקסטל היו לסמל של לחימה עיקשת במחיר דמים כבד, 84 לוחמים מסרו את נפשם במערכה הכבדה לשחרורה של ירושלים ולהקמתה של מדינת ישראל.

בהכנות למלחמת ששת הימים נקבע הקסטל כמוצב של פיקוד מרכז, נחפרו תעלות חדשות ונבנו בונקרים מבטון מזוין. שרידים אלה הם שנחשפים היום לעין המבקר ולא חפירות וביצורי תש"ח. האתר מתוכנן ובנוי לספר את סיפורי הקרבות ויש בו שבילי הליכה במעלה ההר, שילוט מפורט ושרידי מבנים של הכפר, ההופכים את הביקור באתר לחוויה מרגשת. בשנים האחרונות נבנו שתי אנדרטאות חדשות לזכרם של שניים מהלוחמים: מישאל